

Behovet av forskning och metodutveckling inom arbetsvårdsområdet

Mot bakgrunden av en beskrivning av begreppen arbetsprövning, arbetsträning och skyddad verksamhet konstaterar docent Einar Helander i denna artikel att behovet av forskning och metodutveckling inom arbetsvårdsområdet hittills i alltför ringa omfattning tillgodosetts. En verksamhet som redan i dagens läge årligen kostar det allmänna miljarder har sålunda icke beretts möjligheter att utreda effekten av de metoder man använder.

Författaren är överläkare vid Stockholms läns landstings arbetsträningsinstitut i Edsberg.

Einar Helander

Svensk arbetsvård har funnits i cirka 25 år och är sålunda fortfarande en relativt ny företeelse. Verksamheten har under senare år blivit alltmer expansiv och man räknar i en snar framtid med cirka 100.000 arbetsvårdssökande på de statliga arbetsvårdsexpeditionerna. Samhällets kostnader har också blivit avsevärda, med nuvarande trend i kostnadsutvecklingen kan man sålunda beräkna att Stockholms Läns Landsting (med c:a 18 % av befolkningen) vid mitten av 1970-talet kommer att få en driftsbudget på 100 miljoner kronor per år för arbetsvård. Kostnaderna på den statliga sidan är avsevärda, i nuläget nämner man belopp upp emot en miljard per år.

Med dessa siffror som bakgrund synes det vara av intresse att närmare granska verksamhetens nuvarande innehåll och samarbetsproblem, motiven för arbetsvård samt belysa de frågor som skulle kunna lösas genom en målinriktad forskning. Jag har här begränsat frågeställningarna till att gälla forskningsbehoven inom den kommunala arbetsvårdssektorn.

Arbetsprövning

Denna verksamhet, som till sin natur är diagnostisk, syftar till att kartlägga den enskildes förut-

sättningar för yrkesarbete, orsakerna till arbets hinder och i tillämpliga fall föreslå åtgärder för att undanröja sådana hinder.

Viktigt är här att analysera arbetshindrets omfattning, att "värdera arbetsförmågan", vilket praktiskt sker genom användandet av praktiska arbetsprov under yrkesmässiga former. För den anlagsmässiga prövningen har under senare år utarbetats typarbetsplatser och sk work samples. Statens Arbetsklirik och i viss omfattning enstaka andra arbetsprövningsinstitutioner har lagt ner ett omfattande och förjänstfullt arbete på detta område. Mycket är emellertid ogjort och dessutom måste typarbetsplatser och work samples tid efter annan förnyas eftersom arbetskrav och arbetsmetoder förändras.

I detta sammanhang måste man framhålla att analyser av arbetskraven inom skilda yrkesområden också ständigt måste revideras. Här saknas i betydande omfattning information.

Den medicinskt-psykologiska-sociala kartläggningen av arbetsprövningseleven borde också kunna utvecklas till ett prognosinstrument av betydligt högre validitet än vad som i dag är fallet. Socialpsykologiska faktorer bör i högre grad än hittills studeras och observeras, särskilt motivation och attityder.

Arbetsträning

syftar till att allsidigt och systematiskt träna den handikappade för att möjliggöra en optimal förbättring av en nedsatt arbetsförmåga. På detta område har metodutvecklingen i stort sett uteblivit. Allt för många träningsavdelningar i landet är i allt för stor omfattning produktionsinriktade. Man har traditionellt en övertro på att en "realistisk produktion" är det viktigaste. Det är därför önskvärt att man analyserar vilka behandlingsbehov som kan finnas hos ett arbetsträningsklientel. Bland dessa kan man nämna följande: träning av kondition, koordination, manuell snabbhet och uthållighet, pedagogiska behov både inom mera allmänna och inom specifikt yrkesinriktade områden, yrkessocial tillvänjning, stärkande av arbetsmotivationen, påverkan på attityder genom cognitiv inverkan, etablerande av interpersonella individuella och gruppkontakter, psykoterapi m.m.

Man bör samtidigt hålla i minnet att det här rör sig om dåligt utredda personer med de mest skilda sjukdomstillstånd och handikapp (t. ex. rullstolsinvalider, hjärtinfarktpatienter, ryggsjuka, neurotiker, debila, personer med alkoholproblem eller kriminalvårdsfall), med olika ålder, olika utbildningsbakgrund, olika begåvningsnivå, olika yrkeserfarenhet och olika sociala förhållanden, som tages in fortlöpande och utredes och behandlas av en fåtalig, oftast mycket hängiven, men ofullständigt utbildad personal.

Det säger sig självt, att ett rutinmässigt eller improviserat arbete, t. ex. med svarvning eller montering, inte fyller de förefintliga behandlingsbehoven och att därför många personer, som blir föremål för arbetsträning, lämnar institutionen utan att ha fått den behandling, som skulle kunna ha lett till att arbetsförmågan förbättrats.

Det framstår som ytterst angeläget, att arbetsträningens innehåll nyanseras och differentieras, att man utarbetar individuella program för var enskild handikappad, för vars framtid man har ansvar, och att man släpper all ambition på att utföra "produktion". Arbetsmarknadsstyrelsen har principiellt uttalat sig för en metodutveckling i enlighet med de angivna tankegångarna. Arbetet här-

på har redan startat i blygsam skala, men det synes angeläget att forskningsarbetet påskyndas.

Skyddad verksamhet

Motiven till sådan verksamhet har varit att "bereda handikappade, som inte kan sysselsättas på öppna arbetsmarknaden, inkomst genom eget arbete". Detta motiv kräver en närmare penetration och jag skall nedan återge de viktigaste uppfattningar, som jag hört.

- a) En handikappad har "rätt till arbete" (humanitärt motiv). Vad som menas med "rätt" och med "arbete" är dock dunkelt.
- b) Den handikappade utövar en arbetsprestation, som höjer vår nationalbruttoprodukt (national-ekonomiskt motiv).
- c) Den handikappade, som arbetar visar en högre grad av eget välbefinnande och vissa sjukdomssymptom minskar genom aktiviteten (terapeutiskt motiv).
- d) Genom skyddad verksamhet förebygger man sjukdomssymptomens utveckling, varigenom sjukvårdskonsumtionen på lång sikt minskar. Genom att arbetsvård antages vara mindre dyrbart än sjukvård uppkommer en besparing (värdeekonomiskt motiv).
- e) Genom att "socialt" handikappade erhåller skyddat arbete minskas tillfällena för vederbörande t. ex. när det gäller alkoholkonsumtion eller kriminalitet (övervakningsmotivet). Jag är tveksam att nämna ytterligare ett motiv, som jag hört, men vill ändå ta med det för att visa attityderna gentemot våra "sociala" metoder.
- f) Den enskilde handikappade som sysselsättes med arbete i skyddad miljö gör här åtminstone någon motprestation för den försörjning, som samhället ger honom, och eftersom lönen på en skyddad verkstad i många fall (i synnerhet där ATP utgår) understiger vad samhället eljest måst utge i form av förtidspensioner och dylikt, uppstår en begränsning av samhällets utgifter (besparingsmotivet).

Sammanfattningsvis kan man säga, att de nämnda motiven avspeglar olika synvinklar, antingen kan man se motivet ur den enskildes eller ur sam-

hällets perspektiv, resp. ur ekonomisk eller humanitär aspekt. Vart och ett av de ovan nämnda motiven är värda en diskussion, men jag skall här begränsa den till några synpunkter.

a) I många fall önskar den enskilde "arbete", även när det är uppenbart att arbetsförmåga ej finnes, därför att "arbete" betraktas som ett led i ett normalt liv. "Alla andra går någonstans och arbetar varje dag". Det uppfattas av omvärlden som "egendomligt" när någon person ej arbetar. Arbeta ger dessutom möjlighet till kontakter och gruppkänsla och betyder härigenom mycket för en människas självförtroende och häver en annars deprimerande isolering. Detta motiv är trots sin dunkelhet klart belagt.

b) Det nationalekonomiska motivet har inte belysts. Om alla de personer, som är i behov av "arbete" som terapi skulle erhålla detta (se nedan) skulle sannolikt en minskning av nationalbruttoprodukten uppstå genom att man till vårdområdet måste överflytta personer, som annars skulle sysselsatts i "produktiv" verksamhet. Om man endast i mindre omfattning sysselsätter "de bästa" handikappade finns möjligen detta motiv.

c) Det terapeutiska motivet har länge framstått som betydelsefullt. Sysslolöshet har för många människor stora negativa effekter: t. ex. nedsett kondition och muskelstyrka, depressiva reaktioner, passivitetsreaktioner, kronisk frustration med aggression och "autistiskt" tänkande som följd. Det har särskilt omvittnats, att det psykiatriska klientelet reagerar positivt på "sysselsättning".

Det behövs här en aktiv insats för att belysa vilka patienter, som behöver skyddat arbete som terapi och dessutom måste nya vårdformer, väl differentierade med avseende på sitt innehåll (aktivitetscentra?) utvecklas. Man måste också ha klart för sig, att för åtskilliga personer upplevs t. ex. en förtidspensionering utan krav på skyddat arbete som en befrielse, och det terapeutiska resultatet kan i sådana fall möjligen försämrats genom att vederbörande "tvingas" till skyddad verkstad.

d) Det värdeekonomiska motivet har ännu ej studerats på ett representativt och tillförlitligt sätt. En vetenskaplig utredning härom vore ytterst önskvärt.

e) Övervakningsmotivet hör man ofta nämnas, men det är illa underbyggt. Inga kontrollerade studier har utförts. Det är tveksamt om arbetsvård utan integration med annan social omvårdnad kan ha den tänkta effekten.

f) Det är med en viss tveksamhet man överhuvudtaget vill diskutera besparingsmotivet, men jag kan ändå inte underlåta att påpeka att skyddad verksamhet i alltför stor omfattning kommit att medföra den effekt som besparingsmotivet innebär. Det är enligt min uppfattning ovärdigt, orättvist och illa genomtänkt, när man erbjuder en handikappad en inkomst från skyddad verksamhet, som understiger vad som skolat utgå i form av förtidspension. För den enskilde handikappade kan ett accepterande av ett sådant "erbjudande" få den konsekvensen att pensionsförmånerna längre fram kan minska. Det måste också påpekas, att ett genomförande av den nyligen överenskomna lönesättningen för skyddat arbete p. g. a. den relativt stora arbetsfrånvaron inte i praktiken kommer att leda till att man ändrar de skyddade arbetstagarnas inkomstförhållande på ett tillfredsställande sätt. De kommer fortfarande att utgöra en underprivilegerad grupp.

Sammanfattningsvis kan om skyddad verksamhet framhållas, att en omfattande försöksverksamhet synes angelägen. Nya former av vård behöver utprövas. Det måste vara oriktigt att utsätta personer, om vilka man med säkerhet vet, att de saknar produktionsförmåga, för det frustrerande kravet att utföra ackordssatta produktionsuppgifter och låta lönekuvertet vara ett mått på oförmågan. Det måste vara fel, att tro att alla slags handikappade skulle må väl av samma sorts behandling, oavsett handikappets art, medicinska, psykiska och sociala faktorer, produktivitetsnivå etc. Man har hittills i alltför stor omfattning innehållsmässigt begränsat den miljöterapi som skyddad verksamhet innebär till i princip en enda sorts om-

händertagande utan nämnvärda alternativ. Vad den skyddade verksamheten behöver är inte integration utan differentiering och individualisering av sitt terapeutiska innehåll. Den produktiva delen av verksamheten bör i detta sammanhang givetvis få kvarstå i den omfattning den kan finnas vara förenlig med övriga terapeutiska behov. Forskningsverksamhet behövs för att finna de rätta vårdformerna för de personer som behöver dem och för att klargöra de ovan nämnda motivens validitet.

Nya samarbetsformer

Nya samarbetsformer med arbetsvårdsexpeditiöerna, med försäkringskassan och med den primärkommunala socialvården är också ytterst angelägna. Ett tidigt uppspårande av fallen anses allmänt medföra bättre terapeutiska resultat.

En integration av resurserna inom medicinsk och psykiatrisk rehabilitering, socialmedicinsk verksamhet och arbetsvård är i dag ur den enskilde individens synvinkel ytterst angelägen, men då dessa frågor är mycket komplexa lämnar jag dem i detta sammanhang.

Analys av vårdbehovet

I en annan artikel i detta nummer lämnas en redogörelse för en behovsundersökning utförd i Göteborg. Man har här sökt mäta behoven av bl. a. arbetsprövning, arbetsträning och skyddad verksamhet. Det är önskvärt att flera sådana undersökningar kommer till stånd i sådana områden, där klientelstrukturen är annorlunda än i Göteborg.

Att söka uppskatta behoven av skyddad sysselsättning är kvantitativt viktigast. Men omfattningen av denna vårdform måste ytterst bero på praktiska ställningstaganden från politikerna och också på det tillgängliga samhällsekonomiska utrymmet. Vi har f. n. knappt 200.000 personer i landet med förtidspension. Ytterligare ett stort antal personer är endast villkorligt arbetsföra. Den ur produktionssynpunkt marginella arbetskraften uppgår i landet till mellan 10—20 % av den totala

Om de siffror som denna utredning redovisat kan anses representativa kan man befara, att 500.000—900.000 personer i en "avlägsen" (?) framtid kan bli aktuella för skyddad verksamhet, sedan de "bortrationaliserats".

arbetskraften (SOU 1965:57). Om de siffror som denna utredning redovisat kan anses representativa kan man befara, att 500.000—900.000 personer i en "avlägsen" (?) framtid kan bli aktuella för skyddad verksamhet, sedan de "bortrationaliserats". Om vi anser, att vår ambition är att ge "rätt till arbete" står vi inför mycket stora problem. Härtill kommer att bland våra ca 900.000 ålderspensionärer finns ett icke föraktligt behov av sysselsättning. Vid sänkt pensionsålder ökas sannolikt detta sysselsättningsbehov. Genom den fortlöpande förändringen i arbetskraven kommer sannolikt den nuvarande tendensen med friställning av marginell arbetskraft att fortsätta och befästas. En stor andel av befolkningen i arbetsför ålder kan då komma att undandras arbetslivet, ett perspektiv som med hänsyn till våra nuvarande attityder och värderingar ter sig ytterst betänkligt. Om eller när så skett, kommer vi genom vår brist på forskning inom detta område att stå inför ett socialt dilemma av gigantiska mått.

Sammanfattningsvis kan framhållas, att behovet av forskning och metodutveckling inom arbetsvårdsområdet hittills i alltför ringa omfattning tillgodosetts. En verksamhet, som redan i dagens läge varje år kostar det allmänna miljarder, har hittills inte beretts möjligheter att utreda, om de metoder man använder är optimala och vilken effekt de har både sett ur den enskildes och ur samhällets synvinkel. Man får hoppas att ansvariga myndigheter i framtiden finner vägar att ekonomiskt och ideellt understödja den forskning, som måste betecknas som humanitär och socialpolitiskt angelägen.